

HORN ILDIKÓ

Nyelvtanulás – nyelvtudás az Erdélyi Fejedelemségben

„De nem szégyellett Mithridatész sem, ez a műveltségben és hatalomban egyaránt nemes király népe előtt személyesen, minden tolmács nélkül, peres ügyeket levezetni. Hogy ezt megtehesse – olvastuk –, huszonnégy nyelvet kellett tökéletesen megtanulnia” – írta Erasmus *A keresztény fejedelem neveltetése* című munkájában.¹ Sem a szerző, sem a hosszú időre meghatározó alapművé vált írás mindenkori olvasói nem akadtak fenn ezen a megdöbbentő és hihetetlen számon. Talán kiugró adatnak, egy kiemelkedő személyiség csúcsteljesítményének gondolták, de természetesnek vették, hogy az uralkodói műveltség egyik alapkövetelménye az alattvalók anyanyelvének magas szintű ismerete.

Még ha az Erdélyi Fejedelemségben nem is beszéltek huszonnégy nyelvet, a többféle etnikum együttélése többnyelvűvé tette az országot. Az uralkodók, Mithridatészhez hasonlóan, a kötelező latinon kívül még számos nyelven tudtak. Érdekes módon a 17. századi fejedelmek nyelvi ismereteire vonatkozóan sokkal kevesebb adatunk van, mint a korábbi korszakbeliekére, de még így is biztosan állítható, hogy a 16. századi erdélyi uralkodók nyelvtudása jóval szélesebb és színesebb volt. Jagelló Izabella, aki 1556 és 1559 között irányította fia nevében a keleti országrészt, a családjából hozott lengyel és olasz nyelven kívül, elfogadhatóan társalgott németül és latinul is.² Ebben a korban a nők részéről az idegen nyelvek ismerete, s különösen a latin elsajátítása, még az uralkodó családok hölgytagjai esetében sem volt magától értetődő. Izabella fia, János Zsigmond nyolc nyelven tudott; Giovanandrea Gromo, az Itáliából érkezett testőrkapitány így értékelte ura nyelvismeretét: „Latintudása jó, olyannyira, hogy ki tudja fejezni és megértetni a témáját. Jól beszél olaszul, jól németül, lengyelül, magyarul, románul és valamennyit törökül és görögül.”³

1 *Rotterdam Erasmus: A keresztény fejedelem neveltetése*. Utószó és jegyzetek: Barlay Ö. Szabolcs. Bp. 1992. 129., 151. Erasmus műve Erdélyben is nagy népszerűségnek örvendett, azt a példányt, amely korábban Szapolyai János tulajdonában volt, Izabella királyné, más könyvekkel együtt, 1541-ben vitte magával Erdélybe, és János Zsigmond is ismerte a benne foglalt tanításokat.

2 *Veress Endre: Izabella királyné 1519–1559*. Bp. 1901. (Magyar Történelmi Életrajzok) Bevezetés. Arcanum DVD Könyvtár III. Történelem.

3 *Giovanandrea Gromo: Compendium*. In: *Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Tanulmányok Erdély történetéből*. Szerk. Takács Péter. Debrecen, 2000. (Erdélytörténeti Könyvek 3.) 56.

A Báthoryak közül István folyékony és elegáns latinságát több jellemzés kiemelte, fejedelemként és később lengyel királyként szinte kizárólagosan a latint használta közlekedőnyelvként. Pedig ezenkívül tudott olaszul, németül és lengyelül is. Nyelvtudásáról az 1587-es varsói királyválasztó országgyűlésen elhangzott, az elhunyt királyt méltató beszédben, illetve a felette mondott gyászbeszében is megemlékeztek. Az erdélyi követ, Kovacsóczy Farkas kancellár Báthory lengyel tudását ecsetelte: „Irántatok tanúsított szeretetének számos más jele között nincsen ott az a legnyilvánvalóbb is, hogy már előrehaladott korában honi nyelveket olyan pontosan megtanulta, hogy tolmács nélkül értette mindenki beszédét?”⁴ Krzysztof Warszewicki, Báthory királyi titkára pedig gyászbeszédében így értékelte egykori ura nyelvi ismereteit: „Bár az olasz és német nyelv használatában itt-ott még voltak hiányosságai, az idegen erkölcsök és szokások ismeretében annyira járatos volt, hogy mindazok, akik ezekről a dolgokról beszélni hallották őt, a legnagyobb ámulattal csodálkoztak. [...] Kétségkívül *járatos volt a tudományokban, latinul írni és olvasni is eléggé szépen tudott.*”⁵ Különösen érdekes a lipcei, wittenbergi és bolognai egyetemen pallérozódott Warszewicki enyhe kritikája Báthory némettudásáról. Más források szerint Báthory kifejezetten jól tudott németül, ami nem meglepő, ugyanis tizenegy és tizenhat éves kora közt a bécsi udvarban nevelkedett apródként, és többször is az a megtiszteltetés érte, hogy I. Ferdinánd a vadászatok idején maga mellé rendelte szűk kíséretébe.⁶ A bécsi udvarban az apródok számára kiadott 1553-as és 1561-es rendtartás, illetve utasítás a latin nyelv tökéletes elsajátítása mellett napi több óra német nyelvgyakorlást, németül való olvasást írt elő.⁷ Báthory István 1565 és 1567 között újabb két évet töltött el Bécsben, ezúttal már János Zsigmond fogságba vett diplomatájaként, azonban ezt az időszakot olvasottsága, nyelvtudása és műveltsége kiszélesítésére tudta fordítani. Trónra lépése után viszont már nem szívesen beszélt németül, sőt a szultánnal és szövetségeseivel folytatott diplomáciai tárgyalások során kedvelt fogása volt a német nyelv látványos mellőzésével is hangsúlyozni Habsburg-ellenességét. Egy ilyen esetről számolt be a fiatal Pierre Lescapier is, aki a Franciaország és Erdély közti dinasztikus kapcsolat létrehozásáról tárgyaló francia követséggel érkezett Gyulafehérvárra: „Köztudomású volt, hogy a fejedelem minden lehető módon kimutatta: sem szövetséget, sem barátságot nem óhajt a császáriakkal és – szokásos udvariassága ellenére – nem volt hajlandó németül tárgyalni Le Normand úrral, Franciaországnak e házassággal kapcsolatban hozzá küldött követével, úgyhogy tolmács útján folytatták megbeszélésüket, mivel Le Normand úr nem tudott latinul. Pedig a fejedelem egyébként nagyon jól beszélt németül. Ugyanezért az uralma alatt levő, mindenkor németek által őrzött és lakott hét város követeivel és elöljáróival sem beszél soha más nyelven, csak latinul vagy magyarul. Nem szeretette, ha olyan

4 Kovacsóczy Farkas beszédét ld. Báthory István emlékezete. Szerk. Nagy László. Bp. é. n. 287.

5 Krzysztof Warszewicki gyászbeszédét ld. Báthory István emlékezete i. m. 290.

6 Dr. Veress Endre: Báthory István király. (Terra Hostium). Bp. 1937. 27.

7 Fazekas István: Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveihöz. Studia Caroliensia 7(2006) 1. sz. 77.

nyelven szólnak hozzá, amelyet a szultán gyűölt.”⁸ Báthory részéről a német nyelv mellőzése és látszólagos megvetése inkább diplomáciai, taktikai húzás volt; jól tudjuk, hogy Lengyelországban, a zsoldjába fogadott német katonáival minden fenntartás nélkül csevegett németül.⁹

István bátyja, Báthory Kristóf, aki 1576 és 1581 között vajdaként kormányozta Erdélyt, még szélesebb nyelvi alapokkal rendelkezett. Választékos latin-tudása mellett kiválóan beszélt olaszul, mint azt a már említett Gromo kapitány feljegyzése bizonyítja: „Mindketten [Báthory István és Kristóf] nagy barátai az olasz nemzetnek és igen jól beszélik a mi nyelvünket, különösen Kristóf.”¹⁰ A vajda ezenkívül jól tudott még németül, sőt a fejedelemségben alig ismert spanyol és francia nyelvet is elsajátította. Az utóbbi két nyelvvel akkor ismerkedett meg, amikor tizenhat éves korában V. Károly udvarába került apródként, ahol elsősorban a császári lovak betanításával foglalkozott. Elképzelhető, hogy a felsoroltakon kívül más nyelven is tudott, mert különböző feljegyzések tanúsága szerint fiatalkorában Angliában, Spanyolországban, Flandriában, Itáliában és Németországban egyaránt megfordult.¹¹ Franciatudása miatt esett rá Izabella választása, amikor 1557-ben kinevezte a Párizsba indított követség vezetőjévé az akkor még csak huszonhetedik évébe lépő fiatal főurat.

A Báthory család következő generációjának a fejedelmi trónra jutó tagjai közül mind Zsigmond, mind András kiváló nyelvismerettel rendelkezett. Báthory Zsigmond kapcsán elsősorban elegáns latin- és olasztudását emelték ki a kortársak, de jó nyelvérzékét bizonyította, hogy Csehországba költözése után gyorsan elsajátította a nyelvet, s az országgyűléseken csehül mondott hosszú és ékesszóló beszédek.¹² Báthory Andrásnak könnyebb dolga volt; tizenhárom éves korától élt lengyel nyelvi környezetben; latin és ógörög ismereteit a pułtusi jezsuita kollégiumban töltött évek alatt szerezte meg, olaszágát két hosszabb római tartózkodása alatt csiszolta tökéletesre. Németül pedig wármiai püspökként tanult meg, mert a helyi német ajkú lakosság, valamint a porosz, illetve a kurlandiai herceggel folytatott diplomáciai kapcsolatok megkövetelték ennek a nyelvnek a magas szintű ismeretét is.¹³

8 Pierre Lescaopier utazása Erdélybe [1574]. Közreadja: Benda Kálmán–Tardy Lajos. Bp. 1982. (Bibliotheca Historica) 75.

9 Nagy László: Báthory István a magyar és az egyetemes történelemben. In: Báthory István emlékezete i. m. 25–26.

10 G. Gromo: i. m. 58.

11 Martian Julián: Magyarok V. Károly császár udvartartásában. (1546–47.) Erdélyi Múzeum 5(1910) 53–54. és Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. II. Acte și scrisori (1573–1584). Publ. Dr. Andrei Veress. București, 1930. 240. Leleszi János 1583-as gyászbeszédét ld. Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából (1571–1613). I. 1571–1583. Gyűjt., közrebocsátja: Dr. Veress Endre. Bp. 1911. (Fontes Rerum Transylvanicarum I.) 311.; Szamosközy István történeti maradványai. I. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1876. 192–193.

12 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Veress Endre gyűjtemény Ms 422. fol. 77–84.

13 Horn Ildikó: Báthory András. Bp. 2001. 22–44.

Bocskai Istvánt – egy Belgiojonak írt levele alapján – latinul alig, németül pedig nem tudó, egyszerű műveltségű katonaemberként jellemezte a szakirodalom, azonban a legújabb kutatások feltárták, hogy németül és latinul is folyékonyan beszélt. A nyelvtudásának letagadása 1604-ben, ugyanolyan manipulatív és taktikai húzás volt, amellyel korábban Báthory István és Európa-szerte sok más diplomata is élt.¹⁴ Bethlen Gábor, aki – Báthory Istvánhoz, Bocskai Istvánhoz és I. Rákóczi Györgyhez hasonlóan – nem külföldi peregrinációk során, hanem önképzéssel alakította ki műveltségét, szintén sok nyelven tudott. Kortársai állítása szerint jól beszélt törökül (írni természetesen nem tanult meg ezen a nyelven), tudott románul és egy kicsit németül is.¹⁵ Latintudását a kortársi vélemények ellenére a szakirodalom időről-időre megkérdőjelezte, de Don Diego de Estradának, a fejedelem spanyol etikett-, tánc- és nyelvmesterének naplója nemcsak ezt a kérdést dönti el, hanem fontos adalékokkal szolgál Bethlen nyelvi nyitottságáról és nyelvtanulási szokásairól is. Don Diego szerint a fejedelem „ékes és elegáns latin nyelven” társalgott az udvarába érkezett külföldiekkel, tőle pedig napi rendszerességgel olasz és spanyol nyelvórákat vett, ennek köszönhetően „hamarosan a közepesnél jobban beszélt ama nyelveket, mivel sohasem mulasztotta el gyakorolni őket, akivel csak módja volt”.¹⁶

A Rákóczi családon belül a latin, német, francia nyelv tanulásával, illetve ismeretével találkozunk. Új elem a francia nyelvtanulás felé való nyitás, amely, ha némi lemaradással is, de megfelelt az idegennyelv-tanulás és -használat európai tendenciáinak. A 17. század derekától már egyre több erdélyi politikus ismerkedett meg ezzel a nyelvvel is. Közvetett utalásokból feltételezhető, hogy már I. Rákóczi György is jól beszélt franciául, Zsigmond fiáról pedig feljegyezték, hogy apja utasítására egy fogságból kiváltott francia tisztól kellett nyelvórákat vennie.¹⁷ Apafi Mihály latinul, németül, franciául tudott, és arra is van adat, hogy parancsára az ebéd alatt francia újságokból és könyvekből olvastatott fel magának.¹⁸ Fia latinul, németül tanult, és Pápai Páriz Ferenc arról is beszámolt, hogy „franciául tanul, és szépen halad”.¹⁹

A fejedelmek nyelvismeretében a két korszak közt mutatkozó különbség több okra vezethető vissza. A 16. században az erdélyi udvar még egy rendkívül nyitott, sokszínű udvar volt, külföldi gondolkodókkal és tudósokkal. Maguk az uralkodók, Báthory Zsigmond kivételével, ifjúságuk egy részét külföldön töltötték, és így alkalmuk nyílt nyelvi környezetben elsajátítani az adott élő nyelvet. Ezzel szemben a 17. századi fejedelmek, II. Rákóczi György kivételével nem részesültek megkülön-

14 *Fazekas I.*: i. m. 73–85. és *G. Etényi Nóra–Horn Ildikó–Szabó Péter*: Koronás fejedelem. Bocskai István és kora. Bp. 2006. 51.

15 *Demény Lajos*: Bethlen Gábor és kora. Bp. 1982. 15.

16 Don Diego de Estrada visszaemlékezései Bethlen Gábor udvarára. In: Bethlen Gábor emlékezete. Szerk. Makkai László. Bp. 1980. 510., 519–520.

17 *Szilágyi Sándor*: Lorántffy Zsuzsánna. In: *Uő*: Rajzok és tanulmányok. I. Bp. 1875. 290–291.

18 R. Várkonyi Ágnes szíves szóbeli közlése.

19 *Pataki Jenő*: Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) kortársai és követői. 34.

http://mek.niif.hu/05400/05413/pdf/pataki_papaipariz.pdf

böztetett, speciális nevelésben, sőt a többi fiatal nemesi kortársukhoz hasonlóan ifjúságuk olykor kifejezetten hányattatott, iskolázottságuk hiányos volt. Ez nem meglepő, hiszen többségükben maguk is az erdélyi nemességből emelkedtek ki. A későbbi korszakban egy szemléletváltást is tapasztalhatunk: a fejedelmek jól képzett hivatalnokaik révén professzionális környezetet igyekeztek megteremteni, amelyben már nem az uralkodónak kell példamutatóan négy-öt nyelvet tudni, hanem az általuk kineveltetett titkároknak, tolmácsoknak.

Nemcsak az uralkodók, hanem az alattvalóik sok nyelvet beszéltek. Ez részben magától értetődően alakult, az Erdélyi Fejedelemséghez hasonló soknemzetiségű országokban az együtt élő etnikumok számára elengedhetetlen volt egymás nyelvének valamilyen szintű ismerete. Spontán módon legkönnyebben nyelvi környezetben, illetve gyerekkorban lehetett jól megtanulni egy nyelvet, például úgy, hogy a gyermekek gondozását ellátó szolgák, cselédek közt idegen ajkú is volt, vagy a gondosabb szülők a „német szóért” hosszabb-rövidebb ideig szász iskolába járatják fiaikat. Az Erdélyben utazgató külföldiek naplójából, úti beszámolóiból egyértelműen kiderül, hogy egyszerű, kommunikatív szinten sokan képesek voltak valamilyen idegen nyelven kifejezni és megérteni magukat. Az 1574-ben Erdélyben járó Pierre Lescalopier feljegyezte, hogy negyedórát beszélgetett komoly témákról a szebeni főbíróval, Hirscher Lukáccsal, aki ekkor nem egy Wittenbergben pallérozódott elme, hanem az egyik céh vezetője volt, mégis „folyékony konyhalatinsággal” könnyedén társalgott.²⁰ A magyarok és erdélyiek latintudását – néha még meglepően alacsony társadalmi rétegeken belül is – számos utazó kiemelte. Edward Brown angol utazó 1668-ban azt írta, hogy „igen sokan beszélnek, különösen a nemesek és a katonák [...] Találkoztam kocsisokkal, révészekkel és más közönséges emberekkel, akik meg tudták magukat érteni ezen a nyelven.”²¹ Az átalakuló igényekre adott erdélyi választ jelzi, hogy a 17. század végére az utazók már nemcsak az Észak- és Nyugat-Európában elavultnak számító, közlekedőnyelvként kevésbé, vagy egyáltalán nem használt latin nyelven tudtak kommunikálni, hanem németül, franciául vagy angolul is. Amikor a hazájába visszatérő, volt konstantinápolyi angol követ, Lord Paget kíséretébe tartozó Edmund Chishull átutazott Erdélyen, örömmel tapasztalta, mennyi emberrel tud angolul szót érteni. A vízaknai sóbányák meglátogatásakor feljegyezte, hogy mind a sóbányák felügyelője, mind a kísérője kiválóan beszélt angolul, ami csak Chishull számára volt meglepetés, számunkra nem az, mert Köleséri Sámuelről és Borosnyai Nagy Jánosról volt szó, akik mindketten évekig tanultak Angliában, és orvosi diplomát is szereztek. Kölesérinek már az apja is angliai peregrinus volt.²² Chishull a gyulafehérvári református kollégium tanáráról, Kaposi Sámuelről pedig azt is elmondta, hogy járt Angliában, „dolgozószo-

20 Pierre Lescalopier utazása Erdélybe i. m. 64.

21 Idézi *Tóth István György*: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp. 1996. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17.) 148.

22 Chishull utazási élményeit ismerteti: *Gömöri György*: Angol utazó az 1702-es Erdélyben. In: *Új Erdélyiek és angolok*. Bp. 1991. 55–56.

bája tele van könyvekkel, és nemcsak ír és beszél nyelvünkön, hanem hetente egyszer tanítja is a diákjainak”.²³ De hasonló kellemes élmények érték Kolozsváron, Zilahon és Szilágysomlyón is. Ahol pedig nem talált angolul tudót, kiválóan elboldogult a latinnal is, meglepetésére még az egyszerű emberek között is.

A nemesség körében is azt tapasztalhatjuk, hogy az urak, jól-rosszul, de több nyelven képesek voltak kommunikálni. A peregrinációt jártak, vagy külföldi udvarokban apródoskodók szűk rétege folyékonyan tudott írni-olvasni akár négy-öt idegen nyelven is. A többieknek maradt a latin, esetleg valamelyik szomszédos ország nyelvének ismerete. A művelt nemesek körében a 16. században az olasz volt a domináns nyelv, és mellette sokan beszéltek németül is. A 17. század közepétől a jelentősen visszaszoruló olasz nyelv helyébe a francia lépett, míg a német tartotta pozícióit. Ez a jelenség, még ha jelentős késéssel is, de megfelelt a modern nyelvtanulás európai trendjeinek.²⁴ Sok esetben egy-egy nyelvnek az ismerete a szóbeli kommunikációra korlátozódott, és még a nyelvet folyékonyan beszélők sem tudtak írni, vagy legalább helyesen írni. Homoródszentpáli Kornis Miklós például, aki a heidelbergi választófejedelem udvarában teljesített apródi szolgálatot az 1590-es évek elején, egyik levelében arra panaszkodott, hogy németül kisebb hibákkal, de már folyamatosan és jól beszél, de írni nem tud, mert annak a tanulásáért havi két aranyat kellene fizetnie, amire viszont nincs pénze.²⁵ A bécsi tartományi iskolákban, ahol több erdélyi is megfordult, szerepelt ugyan a német és latin írásgyakorlat, de túl nagy hangsúlyt nem fektettek rá, csak a 3. osztályban, csupán heti egy órát kapott az írás és a számtan tanítása.²⁶

Több olyan élő nyelvet is meg kell említenünk, amely csak időleges népszerűségnek örvendett, vagy amelyet a nemességnek, illetve a szellemi elitnek csak egy-egy csoportja beszélt. Utóbbira jó példa a horvát nyelv ismerete és használata. A 16. század derekán számos horvát nemesi család települt át Erdélybe a török elől menekülve, s került fontos pozícióba az ugyancsak horvát származású Fráter György környezetében. Jelentőségüket a barát halála után is megőrizték, továbbra is meghatározó szerepet játszottak a Magyar Királyság és Erdély politikai, kereskedelmi, kulturális kapcsolataiban, valamint a fejedelemség 16. századi portai diplomáciájában. Ezek a horvát családok teljesen beolvadtak az erdélyi nemességbe, többségük idegen csengésű, nehezen kiejthető családi nevét is elvesztette. Ennek ellenére a horvát tudás sokáig kimutatható Erdélyben, még a 17. század végén is.²⁷

23 I. m. 56.

24 Az európai nyelvtanítás fejlődéséről Caravolas könyve ad kiváló, még Kelet-Európára is kiterjedő körképet. *Jean-Antoine Caravolas: La didactique des langues. Précis d'Histoire I.* (1450–1700). Montréal–Tübingen, 1994.

25 *Dr. Vass Miklós: Kornis György külföldi tanulása.* (Adalék külföldi iskolázásunk történetéhez.) *Keresztény Magvető* 47(1912) 218.

26 *Gecsényi Lajos: Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában a 16. század második felében.* In: *Uő: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből.* Győr, 2008. 244.

27 Jó példa erre a Petrichevich Horváth család, amely horvát nyelvű, állandó kapcsolatot tartott fenn a Horvátországban maradt, ill. más magyar területekre menekült rokonaival. *Petrichevich Horváth Emil: A Petrichevich Horváth család általános története.* I. Bp. 1934. 309–331.

Az időleges népszerűségnek örvendő nyelvek közül elsőként a lengyelt kell kiemelnünk. Izabella és János Zsigmond udvarában folyamatosan szolgáltak lengyel udvaroncok, akiknek egy része az erdélyi nemességből választott feleséget, és le is telepedett az országban. Ezzel párhuzamosan a lengyel udvarhölgyek férjei is a helyi főnemeselek közül kerültek ki. Báthory István lengyel királysága alatt megfordult az udvari emberek vándorlásának iránya; számos erdélyi nemes vállalt szolgálatot lengyel földön, és négy-öt éves, vagy még ennél is hosszabb kint tartózkodása alatt megtanulta a lengyel nyelvet. A lengyel–magyar vegyes házasságoknak, illetve az ezekből született gyermekeknek, valamint a Lengyelországból hazatérő nemeseleknek köszönhetően a 16. század végéig a lengyel jól ismert és sokak által beszélt nyelv volt a fejedelemségben. De a két ország közti politikai kapcsolatok meggyengülése miatt, miután a lengyelül tudó generáció kihalt, a 17. század húszas éveire a lengyel nyelv perifériára szorult, és így az 1640-es években a főnemesség körében Bethlen Ferenc lengyeltudása például már kifejezetten ritkaságnak számított.

Ugyancsak történeti okokra visszavezethető átmeneti jelenség volt a politikai elit töröktudása. Azok, akik 1602-ben és 1603-ban egy időre török területre kényszerültek menekülni, megtanultak annyira törökül, hogy képesek legyenek magukat megértetni. Ezzel kapcsolatban mindig Bethlen Gábort szokás kiemelni, de valójában egy tucatnyi fontos személyiség – bűni Bethlen Farkas, Szilvássy Boldizsár, a Kamuthy testvérek, Mikó Ferenc és mások – ugyanolyan jól bírták ezt a nyelvet. Ennek tükrében nem meglepő, hogy közülük kerültek ki Bethlen és az öreg Rákóczi György keleti politikájának legjelentősebb diplomatái is.²⁸

Az országos politikában aktívan résztvevők közt – különösen a 17. század utolsó két harmadában – hallgatólagosan elvárt követelmény volt a román nyelv valamilyen szintű ismerete. Barcsai Ákos és Kemény János egyaránt jól beszélt ezt a nyelvet, de szükségük is volt rá, mint azt Kemény önéletírásában is olvashatjuk egy moldvai követsége kapcsán: „Az audientiára való felvitetés néhány-szori és vendéglés is igen pompáson lőn. Az vélem való tractában pedig sem az fejedelem oláh tolmácsát, kit magammal vittem, sem magáét nem admittálta, hanem az mint tudtam oláhul, magamnak kellett véle beszélennem.”²⁹ A század derekára a román nyelvtudás a jól felkészült politikus eszköztárának fontos és szükséges elemévé vált. Egy esetben, amikor II. Rákóczi György és Kemény János egy fontos udvari tisztség betöltéséről tanácskozott, Kemény az egyik jelölt alkalmatlanságát aláhúzóan, lenézően jegyezte meg a fejedelemnek írt votumában, hogy az illető még románul sem tud.³⁰ Természetesen Kemény visszautasítása valójában más, főként személyes okokra vezethető vissza, és a román nyelv nem tudása csak ürügy volt. Egy olyan ürügy, amely alkalmasnak bizonyult vala-

28 A török emigrációra ld. *Papp Sándor*: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai és egy nagyvezíri előterjesztés (telh̄is) keletkezése. *Aetas* 1999. 4. sz. 71–88.

29 Kemény János önéletírása és válogatott levelei. Vál., sajtó alá rend., bev., jegyz. V. Windisch Éva. Bp. 1959. (Magyar Századok) 323.

30 Udvarhely megye levéltárából. 1614–1677. Közli: Dr. Vass Miklós. *Történelmi Tár* 8(1907) 298–300.

kinek a háttérbe szorítására. A hiányzó nyelvtudást egyébként deákokkal, tolmácsokkal pótolták. A fejedelmi udvarban, a kancellárián természetesen minden lényeges nyelvet lefedtek az ott dolgozó, részben külföldi egyetemeket is megjáró deákok, de a nemesek is tartottak erre a feladatra a környezetükben egy-két embert, mint Kemény is írta: „vala nékem egy Farkas nevű szolgám, jó török, lengyel, rác, görög, tatár nyelveket tudó, ugyan oláh fiú”.³¹

A nemesek azonban nem csak az elengedhetetlen kommunikáció igényétől hajtva tanultak nyelveket, hamarosan kiderült, hogy egy-egy adott nyelv ismerete jelentős előnyt jelenthet karrierjük során is. Bekes Gáspár fiatalkorában Izabella udvarában forgolódva azért tanult meg lengyelül, mert jó érzékellemel mérte, hogy a lengyel udvaroncoknak és a hozzájuk csapódóknak milyen nagy befolyásuk van. Később, Báthory Istvánnal való rivalizálása idején a lengyel tudása mentette meg életét, és könnyítette meg karrierjének újrakezdését.³² Kornis György az 1590-es évek elején azért ment Padovába apja utasítását megtagadva, aki inkább angliai egyetemre akarta küldeni, mert megtudta, hogy Báthory Zsigmond udvarában az olaszul tudók élveznek előnyt.³³ Ukityevity György nehéz természetű, összeférhetetlen ember lehetett, aki az udvarban gyakran „cserepet tört”, de mindig megbocsátottak neki, mert őt alkalmazták legszívesebben a horvát nyelvű levelezés lebonyolítására.³⁴ Miután Brandenburgi Katalin Erdélybe érkezett, megnőtt a tekintélyük a németül tudóknak. Kemény János több utalást is tett erre: „némelyek büszkéltek is az fejedelemasszony körül, tudván az német nyelvet is”, és másutt: „vala egy Schultetus doctor, igen fő deák, elmés ember, az fejedelemasszonynak hiteles embere az nyelvért”.³⁵

Még hosszan sorolhatnánk az idevonatkozó példákat, de a lényeg az, hogy az erdélyi nemesség, a székelység és a polgárság feltörekvő tagjai tisztában voltak az idegennyelvtudás fontosságával, és igyekeztek is minél több nyelvet minél magasabb szinten elsajátítani. Ebben a tanulni vágyó körben egyaránt megtaláljuk a fejedelmeket, az államférfiakat, iskolai vezetőket, tanárokat és az értelmiség más tagjait. Ennek fényében talán meglepő, hogy a modern idegen nyelvek tanítása hivatalos formában nem jelent meg az erdélyi iskolarendszerben, pedig – különösen a 17. században – több reformtervezetet is kidolgoztak az oktatás korszerűsítésére és reformjára. Sem a német professzor-trió, Alstedt–Piscator–Bisterfeld Brandenburgi Katalinnak benyújtott, az erdélyi református főiskolára vonatkozó javaslatuk, sem Apáczai Csere Jánosnak Barcsay Ákos fejedelem számára készített, egy teljes szerkezetű, nyugat-európai mintájú akadémia felállítására vonatkozó terve-

31 Kemény János önéletírása i. m. 139.

32 *Szádeczky Lajos*: Békés Gáspár 1520–1579. Bp. 1887. (Magyar Történelmi Életrajzok) 60–72.

33 Kornis Farkas levelezése fiaival, valamint fiai taníttatásáról a pfalzi választóval és Peter Stuyts tanácsossal: Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár, Oklevelek törzsgyűjteménye, N° 139., 149., 155–168., 172., 177., 179.

34 Magyar Országos Levéltár P 707 Zichy levéltár 538. cs. 81. fasc. Petrichevich Horváth Kozma beszámolója Ukityevity György udvari szerepéről.

35 Kemény János önéletírása i. m. 158–159.

zete sem tért ki erre a témára.³⁶ Pedig a német professzoroknak azért biztosan voltak negatív tapasztalataik az erdélyiek nyelvtanulására vonatkozóan, Apáczai pedig a maga bőréen tanulhatta meg peregrinációja során a nyelvoktatás és nyelvtudás fontosságát. A professzorok reformjavaslataikban foglalkoztak ugyan a nyelvtanítással, de ez kizárólag az úgynevezett „szent nyelvek”, a latin, az ógörög és a héber nyelv tanítását jelentette, amelyek a *Biblia* és a korabeli tudományosság nyelvei voltak. Az élő nyelvek ismeretét, tanítását, még ha hasznosnak és fontosnak is tartották, semmiképpen nem tekintették tudománynak. Mivel mind a német professzorok, mind Apáczai az európai alapkövetelményeknek megfelelő akadémia, azaz az egyetem felállításán fáradoztak, érthető, ha az alapvető tudományos kritériumok teljesítésére fektették a hangsúlyt.

A modern nyelvtanítás nem is az egyetem, hanem a középfokú képzést adó kollégiumok feladata lett volna. Hivatalosan azonban itt sem találkozunk ilyenfajta igény megfogalmazásával, sőt az ismert iskolatörvények mindenhol és mindenkor, még a szabadidőben is a latin nyelven való kommunikációt erőltették. Azonban az úttörő eszméket valló pedagógusok, mint például Comenius, Kereszturi Pál, Apáczai Csere János már arra törekedtek, hogy legalább az alsó fokú oktatásban megszüntessék a latin nyelv primátusát.³⁷ Az anyanyelvű oktatás és tankönyvkiadás elemzése messzire vinne most a témánktól, de mégis meg kell említenünk ezeket a törekvéseket is, mert a latin nyelv visszaszorítása, szerepének átalakítása kikerülhetetlen lépcsőfok volt az iskolák modernizációjában, és az élő idegen nyelvek iskolai tanításában. Azonban a sikerek ellenére ez a folyamat rendkívül lassan haladt, és hogy valójában mennyire lassan, arra érdemes illusztrációként Mikes Kelemen leveleiből idézni: „Tizenkét vagy tizenhárom esztendő korában valamely collégyiumban béplántályák, a honnét huszonnégy vagy huszonöt esztendő korában szabadul ki. Olyan idejében, amelyben másutt már az olyan iffiu jó deák, jó historicus, a gyeometriát, gyeográfiát, szükségéhez képest tudgya, és már jó hadi tiszt, nem csak hadi dolgot, de országos dolgot is bízhatnak reája. De már vigyük haza pompával a mi huszonöt esztendő deákunkat a collégyiumból, és nézzük meg, hogy annyi tanulás után mit tud, és hogy ha használhat-é valamit tudományával az országnak vagy magának? [...] mit tanult volt annyi esztendőig? Csak a deák nyelvet, és egyebet nem tanulván, annak házánál hasznát nem sokat vészi, és a gazdaságban olyan tudatlan, mint mások. [...] Nem akarom ezekből azt kihozni, hogy a deák nyelv haszontalan volna, hanem csak azt mondom, hogy egy nemes embernek idővesztés annyi esztendőig csak azt a nyelvet tanulni, mivel amellet más egyéb hasznos tudományt is tanulhatna; [...] Ha a fiakot csak arra vennék is, hogy a deák könyveket magyarra fordítsák, úgy a tanulókat a közönséges jóra fordítanák, mivel sokan vannak olyanok, akik arra

36 Régi magyar egyetemek emlékezete. Memoria universitatum et scholarum maiorum Regni Hungariae 1367–1777. In: Válogatott dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéhez. Szerk. Szögi László. Bp. 1995. 117–120., 123–130.

37 *Fináczy Ernő*: Az újkori nevelés története. (1600–1800). Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. Bp. 2005. <http://mek.oszk.hu/04700/04736/html/index.htm>

alkalmatosok volnának. És ha csak egy könyvet fordítana is meg életében, azzal mind magának, mind másoknak használna, és látná valamely gyümölcsét annyi esztendeig való tanulásának.”³⁸ Egy másik levelében pedig így kiált fel: „Bár a mi földink azon volnának, hogy idegen nyelvre tanyítatnák gyermekeket”.³⁹

Bár az elméleti reformmunkákban és a hivatalos oktatásban nem jelent meg az idegen nyelv tanításának gondolata, a gyakorlat mégis kitermelte az első próbálkozásokat. A kiváló latin, ógörög, esetleg keleti nyelvtudással felvértezett erdélyi peregrinusok angol, holland, francia de még német földön is, hamar szembesültek azzal, hogy – míg klasszikus nyelvismereteik meghaladták olykor még egyes professzoraik tudományát is, és osztatlan elismerést váltottak ki –, a mindennapi kommunikáció egyetemen kívül, sőt néha belül is, szinte lehetetlenné vált a helyi nyelv ismerete nélkül. Természetesen ezek a válogatott, kiemelkedő képességű diákok az idegen nyelvű környezetben, a felfogadott anyanyelvi tanárok segítségével és nagy szorgalommal hamar elsajátították a helyi beszélt nyelvet. Azonban a kezdeti keserves időszak, amely jelentős többletköltségeket is rótt a peregrinusra, arra ösztönözte az Erdélybe visszatérőket, hogy a külföldi egyetemre indulók következő nemzedékeit már felkészítsék erre, az ő szemszögükből nézve sajátos nyelvi szituációra.⁴⁰

Természetesen Erdélyben a megfelelő tanárok, beszélgetőpartnerek és könyvek hiányában nem volt könnyű előre megszerezni a szükséges holland, francia és angol nyelvtudást, bár kezdetleges törekvésekkel már e téren is találkozunk. A gyulafehérvári kollégiumban – magánstúdiumok keretében – már az 1640-es években rövid ideig folyt angoltanítás, Kézdivásárhelyi Matkó Istvánról, kora nagy hírű hitvitázójáról feljegyezték, hogy itt tanult meg angolul.⁴¹ A következő kísérlet már éppen Matkó István és a korszak egyik nagy hatású, újító szemléletű tanára, Kereszturi Pál nevéhez fűződött, akik több modern nyelv tanítását kísérte meg – ugyancsak magánstúdiumok keretében. Egyik tanítványuk, Bethlen Miklós egy ilyen, végül nem túl sikeres kísérletet írt le önéletírásában. Kereszturi gyors egymásutánban románul, szlovákul, lengyelül, törökül, németül és franciául akarta tanítani a keze alá adott növendékeket. A maguk számára összeállítottak egy ezer–kétezer szavas szótárt, amit mindenki leírt magának, majd igyekezett megtanulni. Ezután a tanult szavakkal beszélni próbáltak. A módszer kezdetben sikert hozott, Bethlen büszkén írta, hogy „kevés hetek alatt három vagy négy nyelven kezdék én érteni és csácsogni”.⁴² Azonban ez a kísérlet eleve kudarcra volt ítélve, mert túl sok nyelv alapjait próbálták túl rövid

38 *Mikes Kelemen*: Törökországi levelek. Rodostó, 1725. jún. 11.

<http://mek.niif.hu/00800/00880/html/index.htm>

39 *Mikes K.*: i. m. Rodostó, 1719. jún. 18.

40 *Szepsi Csombor Márton*: *Europica varietas*. Bp. 1979. 183–184. Szepsi sokszor csodálkozott az angolok és más népek „deáktalansága” miatt.

41 *Berg Pál*: *Az angol nyelvtanítás útja a magyar iskolákban*. Bp. 1943.

42 Bethlen Miklós önéletírása. I. Sajtó alá rend., jegyz. V. Windisch Éva. Bp. 1955. (Magyar Századok) 152.

idő alatt elsajátítani, ráadásul a megszerzett alaptudásra nem épültek a továbbiakban újabb és elmélyültebb ismeretek. Az is nehezítette a helyzetet, hogy a tanáruk állítólag egyik nyelvet sem beszélt.

Az angol nyelv tanítására egy debreceni példát is érdemes felhoznunk, mert bár Debrecen nem tartozott az Erdélyi Fejedelemséghez, a kollégium fő mecénásai mindig is az erdélyi fejedelmek voltak, az innen kikerülő diákok egy része a fejedelmi kancellárián helyezkedett el. A debreceni kollégiumban az 1560-as években folyt szorgos nyelvtanulás. A mozgalmat Komáromi Csipkés György indította el, aki *Anglicum Spicilegium* címmel nyelvkönyvet is írt a tanítás megkönnyítésére. Idővel azonban ez a kísérlet is elhalt. Komárominak, Kereszturinak és társaiknak a próbálkozása, átmeneti jellege ellenére is jelentős mérföldkő, mert ha nem is a hivatalos iskolarendszer keretei közt, és ha csak rövid időre is, de a tanításban megjelent az élő idegen nyelvek oktatása.

A hazai lehetőségek hiányában a legtöbben külföldön, nyelvtanár segítségével sajátították el a szükséges modern nyelveket. Számos, a tanulóknak írt utasítás mutatja már az új igényeket és követelményrendszert. Bethlen Gábor 1625 és 1628 között unokaöccsei számára több utazási, tanulási instrukciót kiadott, ebben a latin, a német és a francia nyelv tanulását írta elő. A nevelőket arra utasította, hogy a gyerekekkel ne beszéljenek csak a tanulandó idegen nyelven, és hogy mindennap írássanak velük naplót latin nyelven.⁴³ 1628-ban Bethlen István egyik pártfogoltjának, vargyasi Dániel Jánosnak meghagyta, hogy „üdüdet hejában ne mulasd, igen tanulj, az Istennek igaz ismeretében igyekezzél naponként gyarapodni. Ennek után az német nyelvnek tanulásán igen igyekezzél, holott itt se galliai se belgiumi nyelvek nem annyira szükségesek, mint az német nyelv, noha a galliai is igen szép dolog volna. Azért mindenek felett az német nyelven és deáki tudományban igyekezzél leginkább.”⁴⁴ I. Rákóczi György útmutatásai alapján Haller Gábor 1631 és 1632 között többször is nekifogott a francia nyelv tanulásának, és közben németségét is csiszolta.⁴⁵ Nadányi Jánost apja instruálta, aki korábban maga is peregrinus volt, tehát saját személyes tapasztalatai alapján fogalmazta meg az elvárásokat. A hosszú és részletes instrukcióban az utolsó pontok közt szerepelt a modern nyelvek tanulásának kérdése: „Mihelyt felmégy, az belga nyelven kapdoss, és vacsora után egy darab időn per modum recreationis exerceáljátok azt az nyelvet, mert boldogtalan állapot nem érteni az népnek nyelvét, az hol ember lakik. Mikor már Belgiumban jól megszoktad az lakást, és az belga nyelven alkalmasint tudsz beszélni, az anglusba is kapj bele valamennyire, s olykor rándulj be Angliában, járd meg azt az országot is.”⁴⁶

43 Bethlen Gábor utazási instrukciói 1625–1628. In: Magyar utazási irodalom 15–18. század. Vál. Kovács Sándor Iván. Jegyz. Monok István.

<http://mek.oszk.hu/06100/06179/html/magyutaz0010020001/magyutaz0010020001.html>

44 Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez. Szerk. Kelemen Lajos. Kolozsvár, 1913. 22.

45 Haller Gábor naplója. 1630–1644. In: Erdélyi történelmi adatok. IV. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1862. 10–14.

46 Utasítás az ifjú Nadányi Jánosnak. (1656). In: Magyar utazási irodalom i. m.

<http://mek.oszk.hu/06100/06179/html/magyutaz0010040001/magyutaz0010040001.html>

A Nadányi-féle utasítás a nyelvtanulás módjára is utalt: esténként, kikapcsolódásképpen beszélgetsenek egy ideig az adott nyelven. Ezenkívül is fennmaradt néhány olyan forrás, amely a nyelvtanulás segédeszközéről és „módszertanáról” árulkodik. Bethlen Gábor például olasz és spanyol tanulmányai során nem hagyatkozott teljesen nyelvtanára tapasztalataira, hanem nagyrészt maga alakította ki a tanulás rendszerét. Leszámítva a két-háromhetes országgyűlési időszakokat és rövidebb útjait, mindennap a megszabott időpontban és időtartamban megtartották a leckeórákat, amikor „senki emberfia nem zavarhatta” őket.⁴⁷ Az órák beszédcentrikusak voltak, s a fejedelem érdeklődési köréhez kapcsolódtak. Nyelvtanárát elsősorban az itáliai és spanyolországi illemlről és szokásokról kérdezgette, míg ő maga életének jócskán elferdített, illetve kiszínezett történetével gyakorolta a spanyol és olasz társalgást. A nyelvórák gyakran elhúzódtak, messze túllépték az előre kiszabott időtartamot. A napi rendszerességű szüntelen gyakorlás mellett Bethlen minden alkalmat megragadott, hogy az udvarában tartózkodó külföldiekkel szóba elegyedve, a leckeórán kívül is használja egyre gyarapodó nyelvtudását. Ennek köszönhetően a számtalan nagyszabású politikai tervet kidolgozó, egy ország gondjával leterhelt, már negyvennyolcadik évében járó uralkodó közel egyévnnyi tanulás után mindkét nyelvet a középszintnél jobban beszélte.

Mint annyi más mentalitástörténeti kutatásban, a nyelvtanulás módszertanának kérdésében is Bethlen Miklós önéletírása nyújtja a legtöbb kapaszkodót. Az ő esete azért is különösen érdekes, mert egy, a nyelvtanítást érintő módszertani váltást is megörökített. Első mestere arra utasította, hogy minden étkezés előtt öt-hat szót tanuljon meg, és az asztalnál ülve, csak akkor adtak inni neki, ha el tudta mondani a tanult szavakat, ha belesült, szomjasan maradt. Talán ennek a pár szónak a megtanulása nem tűnik túl nagy feladatnak, de a tíz év körüli Bethlent a stressz szinte tönkretette, „mert bizony nagy iga volt rajtam, oly móddal nem is ehettem jól, csak a vocabulákat mammogtam magamban”.⁴⁸ Ezután tanárt váltottak, és a gyerek a híres Kereszturi Pál keze alá került, aki teljesen más, Nyugat-Európában egy ideje már alkalmazott és népszerű, Erdélyben viszont akkor még újdonságnak számító módszert vezetett be a nyelvtanulásban: „Ez is szép dolog volt: a megtanulandó vocabulákat magával a gyermekkel íratva le, csak amennyi in octavo egy faciesre fért deákul, magyarul, osztán úgy tanultatta meg; melyben az a haszon volt, írni is tanult, és írván magát a dolgot is tanulta, és osztán könnyebben jutott hozzá a gyermek. Sem vocabulát, sem phrasest, sem egyebet semmit soha memoriter nem repetáltatott, hanem befedtük a vocabuláknak, phrasisnak a magyarját, s olvasván a deákját, úgy exponáltuk, hol meg a deákot takartuk bé, s magyarból úgy fordítottuk deákra, ezt is hol felülről alá a columnán, hol alólról felfelé vissza, s meg úgy, s meg úgy száma nélkül, maga jelenlétében. Ugyan csengett a ház, úgy garagyoltunk órákig, osztán hol maga examinált, hol egyikünkkel examináltatta a másikat, ez a szüntelen való ol-

47 Don Diego de Estrada visszaemlékezései i. m. 510., 519–520.

48 Bethlen Miklós önéletírása. I. i. m. 142.

vasás, expositio, compositio, lectio, relectio, és elé s hátra, alá s fel való forgatása a szóknak, idiotismusoknak, phrasiseknek, azt úgy bényomta az elménkbe, mint-ha azt repetáltuk volna.⁴⁹

Az idegen szavakat általában a gyerekek a tanár útmutatása alapján maguk írták össze, de természetesen használtak nyomtatott szótárakat is, kétnyelvű és egyszerre több nyelvet tartalmazó változatokat is. A modern nyelvek tanulására mutatkozó igény, hogy több, magyar nyelvű magyarázatokkal ellátott idegen nyelvet tanító nyelvkönyv is megjelent. Ezek közül kettőt érdemes összevetnünk, mert szerzőik teljesen más szemszögből vizsgálták a nyelvtanulást, eltérő indokokkal magyarázták a célját és szükségességét, más módszerekkel írták meg tankönyvüket, és teljesen különböző végeredményt akartak elérni diákjaikkal. Komáromi Csipkés György már említett angol nyelvkönyve, az *Anglicum Spicilegium* 1664-ben jelent meg, és a tudós szemszögből közelítette meg a problémát. A nyelvtanulás célja a tudás gyarapítása, azért kell angolul megtanulni, hogy a kiválónak tartott angol bibliafordítást és a kommentárokat, hitvitázó irodalmat lehessen használni. Ennek megfelelően fölösleges a kiejtést, ami amúgy is elég nehéz, különösebben megtanulni. Csak a nyelvtani ismereteket kell elsajátítani, egy jó szótárat beszerezni, és neki is lehet fogni a fordításnak-olvasásnak, ami a nyelvtanulás végső célja.⁵⁰

A másik nyelvtankönyv, Warmer Kristóf 1691-ben megjelent munkája, a *Gazophylacium* nem korlátozódott egyetlen nyelvre, hanem egyszerre tizet tanított: németet, lengyelt, csehet, „belgát”, angolt, latint, franciát, spanyolt, olaszt és magyart. Warmer véleménye szerint nyelvtudásra a kereskedőknek, katonáknak és az utazóknak van szükségük. Nekik viszont nem nyelvtani szabályokra, hanem valós, gyakorlati ismeretekre. Nyelvet azért kell tanulni, mert az ember csak úgy tud szimpátiát ébreszteni egy külföldiben, ha az anyanyelvén beszél vele, emellett a széles nyelvi ismeretek elengedhetetlenek a meggazdagodáshoz és a hatalomhoz. Warmer nyelvkönyvében csak minimális nyelvtan kapott helyet, kevéske kiejtési szabály, a könyv többi része szituációs beszélgetéseket tartalmazott tíz nyelven, párhuzamos hasábkba rendezve, vagyis az adott mondatot egyszerre lehetett látni mind a tíz nyelven, ami Európa szinte minden országában könnyen használhatóvá tette a munkát. A párbeszédnek valóban a mindennapi élet fő kérdései köré csoportosultak, például az étkezéssel, útbaigazítás kérésével, udvariassági formulákkal, nyugta kiállításával, adóssággal foglalkoztak.⁵¹ A módszerek különbözőek voltak, de a diákok haszonnal forgatták ezeket a nyelvkönyveket. A 17. század második felében az iskolák könyvtárában ugrásszerűen megsaporodó modern nyelvű könyvek száma, az élő nyelven írt művekből készült magyar fordítások nagyarányú megjelenése, a külföldi utazók dicséretei mind azt mutatják, hogy az iskolarendszer mozdulatlansága ellenére Erdélyben is fellendült a tudatos nyelvtanulás.

49 I. m. 145.

50 *Berg P.*: i. m. 8–9.

51 I. m. 10–11.

ILDIKÓ HORN
LANGUAGE LEARNING – KNOWLEDGE OF LANGUAGES
IN THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA

The study analyses the knowledge of languages of the political and the intellectual elite and the education of modern foreign languages. In the 16–17th centuries there was a critical difference between levels of language knowledge of the rulers and the nobility: in the 16th century more various and wider language knowledge was peculiar to the elite. Italian and German were the most popular foreign languages, and in addition, as a result of the historical situation of that time, Polish and Croatian were also well-known foreign languages. In the 17th century certain setback occurred concerning the level of erudition of aristocracy. Contemporaneously, Italian and German became neglected, but French, English, and in the first half of the century Turkish replaced them, and the importance of Romanian increased as well. All these happened partially due to the European trend with a slight delay, and partly they can be led back to the ethnic and cultural changes in the princely court.

It is evident that natural language environment is the most effective environment for language learning, but the abroad and Transylvania had potentials as well. The peregrination shock brought modern language teaching forward to a great extent: Latin did not work as *lingua franca* in the Western and Northern parts of Europe any more. In compliance with it, the demand for teaching modern languages at school turned up even within Transylvania. Although the system of public education did not provide the conditions, due to the official reform efforts the teaching of certain modern languages started within the frame of private studies. Two aspects of language teaching existed: 1. Language learning was regarded as a device in order to gain further knowledge. This view resulted in passive language knowledge. 2. The other aspect regarded language learning as the main purpose, therefore the followers of this approach aimed for practical and speech-centric language teaching.